

“Den jødiske redningsaktion i Ungarn er et fyrtårn i Holocaust-perioden”

Lasse Skytt
journalist

I Ungarn blev over 500.000 jøder dræbt af nazisterne under Anden Verdenskrig. En sjældent fortalt historie er det, at et hemmeligt netværk af unge jøder i landet stod for en kæmpe redningsoperation gennem kreativ brug af pas.

Sådan så det ud under Anden Verdenskrig, når mange jøder stod i kø for at komme ind i Glashuset, der kunne tilbyde en vej ud af Ungarn, før de blev sendt i koncentrationslejre.

Vi befinder os i en mondæn sidegade i det indre Budapest.

Bygningen her ved indgangen til Vadasz utca 29 er ikke særlig opsigtsvækkende, og netop den detalje fik afgørende betydning under Anden Verdenskrig. Dengang fungerede forretningen Glashuset, der husede en glasfabrik, nemlig som gemmested for flere tusinde jøder. Fra deres skjul imellem etagerne og i baggårdslokalerne arbejdede de i døgndrift på at fabricere schweiziske diplomatpas, der endte med at redde både deres egne og andre jøders liv.

“Jeg var jo bare en 18-årig teenager, da det tunge ansvar faldt på mine skuldre.” Ordene kommer fra den i dag 97-årige David Gur, en af de få tilbageværende holocaustoverleverere fra Ungarn.

Han har boet hele sit voksenliv i Israel, men under nazisternes grusomme udryddelse af ungarske jøder i 1944 blev han pludselig sat i spidsen for det jødiske undergrundsnetværk i Budapest, der brugte Glashuset som deres hemmelige hovedsæde.

Ifølge flere kilder - heriblandt Yad Vashem, Israels officielle mindesmærke for de jødiske ofre for Holocaust - bidrog David Gur og hans kolleger til, at op mod 100.000 ungarske jøder undslap den visse død.

Den største redningsaktion under Holocaust

Fortællingen om jødernes egen redningsaktion har fået meget lidt opmærksomhed. Den står i skyggen af berømte heltegerninger fra udefrakommende redningsmænd som den svenske diplomat Raoul Wallenberg og Oscar Schindler, hvis aktioner blev filmatiseret af Steven Spielberg i “Schindler’s Liste” fra 1993.

Men de seneste måneder er historien om de ungarske jøder dukket op i offentligheden. “Den jødiske redningsaktion i Ungarn er et fyrtårn i Holocaust-perioden, en lektie og et eksempel for generationerne,” påpeger David Gur i et interview med israelske medier.

Israel blev etableret som et tilflugtssted for jøder i kølvandet på Holocaust, men kun få dér kender til historien om de modige ungarske jøder.

Fra sit hjem i Israel vil den aldrende David Gur nu sikre sig, at det ikke forbliver sådan. Han er forfærdet over udsigten til, at historien bliver glemt, og for nylig gik han derfor ud i offentligheden, fast besluttet på at holde minderne fra missionen i live for altid.

David Gur, der var en af de ansvarlige for at organisere redningen af jøder i Ungarn, var kun 18 år, da han blev en del af arbejdet.

Den israelske historiker Robert Rozett forklarer, at undergrundsnetværket lykkedes med "den største redningsaktion" af europæiske jøder under Holocaust. Alligevel ligger denne historie stadig "uden for fortællingens hovedvej":

"Det er meget vigtigt (at udbrede historien, red.), fordi disse aktiviteter hjalp titusindvis af jøder i Budapest med at holde sig i live," siger Robert Rozett. Han suppleres af israeleren Yuval Alpan, søn af en af redningsmændene og aktivist, som også vil have historien frem i lyset.

"Denne underjordiske modstandsbevægelse reddede titusindvis af jøder i løbet af 1944, og deres historie er ikke kendt," konstaterer Yuval Alpan.

Jødisk opvækst på landet

Vi må spole tiden lidt tilbage for at forstå forløbet. Historien begynder i mellemkrigsårenes Ud-kantsungarn, hvor den ungarske jøde Endre Grósz - som senere skulle tage navnet David Gur - vokser op i landsbyen Okány. Faderen er kornsælger og moderen hjemmegående.

I modsætning til det sprudlende jødiske liv i hovedstaden Budapest er familien Grósz én af landsbyens bare 10 assimilerede jødiske familier. De indretter sig efter de ungarske normer på landet, og den unge Endre må tage sin gymnasieuddannelse på en protestantisk skole i en nærliggende by, hvor der heller ikke er særlig mange jøder.

"Lærerne var ikke just kendt for deres sympati for jøder. Men der var ingen åbenlys antisemitisme," fortæller David Gur i sin selvbiografi "We Struggled for Life".

Allerede i 1938 går det ungarske styre med Miklos Horthy som leder i gang med at implementere antisemitiske love. Faderen mister sin erhvervslicens, og den økonomiske situation forringes drastisk for familien Grósz. År for år bliver det en smule værre, og jøder bliver nu også forhindret i at få adgang til universiteterne.

Men teenageren Endre holder sig gående med de jødiske skrifter under armen. I 1943 rejser han til Budapest for at lære et nyttigt håndværk. Han bliver byggelærling for en jødisk entreprenør på en glasfabrik, og så begynder historien for alvor.

Lækket dokument afslørede nazi-planerne

1943 var også året, hvor jøderne i Ungarn fandt ud af, hvad der foregik længere nordpå i Polen. At katastrofen var på vej, fattede de, da tre jødiske kvinder dukkede op i Budapests store synagoge i september 1943. Kvinderne var flygtet fra det nazibesatte Polen og medbragte foruroligende nyheder om folk, der blev sendt til koncentrationslejre.

"De havde ret klar information om, hvad der skete. De havde set de mange godstog, og det var tydeligt for dem, hvad der foregik," gengiver David Gur i sin biografi.

Ungarn var på det tidspunkt hjemsted for knap 900.000 jøder, og i de foregående år havde tusindvis af jøder fra andre lande søgt tilflugt i Budapest, der i lang tid blev betragtet som sikkert.

"For Ungarns jøder startede Holocaust først længe efter, at Europas himmel blev fyldt med røg fra krematorierne," som der står i Gurs selvbiografi.

Men i marts 1944 - efter den tyske invasion af Ungarn - begyndte nazisterne at sende jøder fra afsidesliggende ungarske byer til udryddelseslejre i Polen. Heriblandt flere medlemmer af familien Grósz i landsbyen Okány. Faderen døde i Auschwitz, mens moderen og søsteren overlevede.

Alt det vidste sønnen Endre Grósz ingenting om på det tidspunkt. Han havde travlt med at koordinere det hemmelige jødiske netværk på glasfabrikken i Budapest, hvor han skiftede navn til David Gur.

I april 1944 var mindst 1,75 millioner mennesker allerede blevet dræbt i Auschwitz. Et lækket dokument på 32 sider, som jøderne på Glashuset fik fingrene i, beskrev, at koncentrationslejren nu var ved at forberede ankomsten af 800.000 ungarske jøder, der skulle dræbes.

Dokumentet nåede også Miklos Horthys regeringskontor, ligesom nyheden spredte sig til den øvrige verden. Indflydelsesrige personer som paven, den amerikanske præsident Franklin D. Roosevelt, den britiske premierminister Winston Churchill og den svenske Kong Gustav sendte alle protestbreve til den ungarske leder. Horthy reagerede ved at sætte en stopper for deportationen af ungarske jøder.

En kamp mod uret

I mellemtiden var en midaldrende ungarsk jøde ved navn Miklos "Moshe" Kraus begyndt at orkestre en storslået plan. Han havde købt nøglerne til Glashuset, og med hjælp fra den schweiziske diplomat Carl Lutz udtænkte han et trick: Den schweiziske ambassade havde af nazisterne fået anerkendt 7800 beskyttelsespas, såkaldte Schutzpass, der gav immunitet. Men Moshe Kraus forudså, at der var brug for at redde langt flere mennesker. Så i stedet for at give beskyttelsespas til individuelle jøder forvandlede han dem til familiepapirer, hvilket gav mulighed for at redde omkring 40.000 jøder. De kunne nu bevæge sig frit ud på gaden og flygte ud af landet.

Sideløbende opkøbte Carl Lutz ikke færre end 76 bygninger i Budapest, gav dem schweizisk immunitet og omdannede dem til gemmesteder for jøder - en taktik, som også svenske Raoul Wallenberg og andre diplomater benyttede sig af.

Fra hovedkvarteret i Glashuset, hvor et trykkeri var blevet installeret, arbejdede de skjulte jøder på højtryk i en kamp mod uret. I de følgende måneder udstedtes der foruden familiepapirerne også tusindvis af forfalskede dokumenter. David Gur var den, der sørgede for, at det gik hurtigt, og han hjalp med at sætte billeder på certifikaterne.

"Dokumenterne gav ikke fuldstændig beskyttelse, men de fleste af nazisterne anerkendte dem, selvom det i få tilfælde førte til bortførelse og drab. Man kan spørge sig selv, hvorfor nazisterne ikke lagde mærke til, at titusindvis af jøder blev schweiziske statsborgere lige for næsen af dem. Men nazisterne ville gerne vise verden, at de respekterede international lov og orden," lyder David Gurs analyse.

Mange tusinde jøder blev også smuglet ud af Ungarn via Rumænien, hvor de gik om bord på skibe, der sejlede over Sortehavet til det britisk-kontrollerede Palæstina.

Det var et mirakel fra oven

I oktober 1944 blev admiral Horthy afsat efter 24 år i spidsen for Ungarn, og det pro-nazistiske Pilekorsparti overtog magten. Situationen spidsede virkelig til. På det tidspunkt blev der bygget en mur i Budapests syvende distrikt, og tusindvis af jøder blev lukket inde i ghettoen.

Glashuset med de cirka 3000 skjulte jøder lå heldigvis uden for ghettoen, og fabriksejer Moshe Kraus lejede fodboldforbundets hovedkvarter i nabobygningen for at få plads til endnu flere.

Jøderne sov side om side på gulve, bænke og fabriksborde. De brugte deres kufferter som skillevægge for at få bare en lille følelse af privatliv.

"Det var et mirakel fra oven, at over 3000 mennesker fik plads inde i den bygning. Forholdene var ikke gode, men det var Holocaust deluxe i forhold til, hvad folk udenfor gennemgik," fortæller holocaustforskeren Ayala Nedeivi fra Michlalah-universitetet i Jerusalem. Hun har skrevet bogen "The Struggle for the Rescue of the Hungarian Jews" om Moshe Kraus og hans bedrifter.

Mens medlemmerne af det underjordiske netværk fortsatte arbejdet med at masseproducere dokumenter, forsøgte de skjulte jøder at holde humøret oppe. Hver lørdag holdt de en fælles sabbatvælsignelse, og de tændte stearinlys under Hanukkah. I kælderens holdt de ortodokse jøder til og studerede Toraen. En dag kom en ung mand ind i Glashuset iført naziuniform.

"Vi blev så forskrækkede. Vi vidste ikke, hvem han var. Men så begyndte han at tale jiddisch, og det viste sig, at han bare var en af os," fortæller Gur i sin biografi. Flere af de modige unge jøder i Glashuset klædte sig ud som nazister og tog ud i byen for at hente mad til folk. "Ærter, svampe, dåsemad," opridses Gur.

"De sanitære forhold var barske. Der var kun 4-5 badeværelser til 3000 mennesker. Folk stod i kø i timevis, og vi badede én gang om ugen i minusgrader i gården," fortæller han i selvbiografien og nævner, at der hverken var mangel på læger eller lærere til at holde folk raske og oplyste.

Hver eftermiddag holdt jøderne et zionistisk møde, hvor de sang og talte om landet Israel. "Vi hørte, at alle jøderne i Europa var blevet myrdet. Alle mine slægtninge i Polen og Wien. Min mors otte søskende. Vi vidste aldrig, om vi ville overleve. Vi vidste, at vi havde et job, og med det holdt vi liv i drømmen om at tage til Israel for at opbygge et jødisk liv," skriver David Gur.

En historie, der gik tabt

I november 1944 blev den systematiske udryddelse af jøder i Ungarn igangsat, også uden for ghettoen. Tempoet var halsbrækkende. Tog med retning nordpå sendte hver dag omkring 12.000 ungariske jøder i dødslejre. Nazisterne begyndte også at slæbe jøder ned til Donauflodens bred, hvor de blev afklædt, bundet sammen med reb og skudt, så ligene faldt i floden.

Mod slutningen af 1944 regnede nazisterne ud, at der måtte gemme sig op mod 150.000 jøder i Budapest uden for ghettoen. "Det var dér, de begyndte at lede efter de forsvundne jøder," fortæller holocaustforsker Ayala Nedeivi.

I december 1944 blev David Gur fundet af nazisterne, mens han opholdt sig i en anden bygning i nærheden af Glashuset. Han blev sendt i militærfængsel til forhør. Men få dage senere brød to af hans kolleger fra undergrundsnetværket ind i fængslet og befriede ham.

"Da forstod jeg den sande betydning af udtrykket 'brothers in arms' (våbenbrødre, red). Jeg var lykkelig for at blive reddet af mine venner," fortæller David Gur i biografien.

Nytårsaftensdag 1944 bankede nazisterne på døren til Glashuset. De ventede ikke på, at der blev åbnet. Planen var at tage jøderne fra fabrikken med til Donaus bred, men Carl Lutz og den schweiziske ambassade greb straks ind og insisterede på, at nazisterne måtte lade jøderne gå, fordi de havde immunitetspas. "Åbenbart ønskede de stadig at blive anset som et legitimt styre, så de respekterede schweizerne," fortæller David Gur.

Da Budapest blev befriet i februar 1945, stod det klart, at flere end 100.000 jøder i byen havde overlevet, herunder de to initiativtagere Moshe Kraus og David Gur, som begge flyttede til Israel i årene efter krigen. Men i løbet af bare 10 måneder i 1944-45 var mindst 568.000 ungarske jøder blevet dræbt, så der var ingen jubelscener blandt de overlevende.

I nutidens Israel er historien blevet udbredt på det seneste, og man vil arbejde for at holde historien i live. Blandt andet er der åbnet en udstilling på det israelske holocaustmuseum Beit Ha'edut med en tro kopi af Glashuset i Budapest. Det oprindelige hus i Budapest er også omdannet til museum.

"Det er en historie, der er gået tabt og skubbet ind under gulvtæppet. Men det er aldrig for sent at indhente det forsømte. Der var ingen anden redningsaktion under Holocaust, der reddede så mange jøder," slutter Ayala Nedivi.

Venligst "sakset" fra Kristeligt Dagblad den 7. september 2023

Bonusinfo:

David Gur

David Gur tændte en af seks fakler ved statens åbningsceremoni for Holocaust Remembrance Day på Yad Vashem i 2007.

David Gur - Den zionistiske undergrund i Ungarn

David Gur blev født i Okany, sydøstlige Ungarn i en familie på fire. I 1938 begyndte det ungarske regime at gennemføre anti-jødiske love. Davids far mistede sin forretningslicens, og familiens økonomiske situation blev forværret.

Gennemsyret af zionismens ånd tog David til Budapest for at lære en nyttig handel for at leve i Eretz Israel. Mens han arbejdede som bygningslærling for en jødisk entreprenør, begyndte han at deltage i Hashomer Hatzairs underjordiske aktiviteter, som omfattede at hjælpe flygtninge, der ankom fra nabolandene.

I marts 1944 invaderede tyskerne Ungarn, og undergrunden skabte en forenet forsvarskomiteé, hvis brede vifte af smede- og andre redningsaktiviteter resulterede i redningen af tusinder af jødiske og ikke-jødiske liv. David sluttede sig til en celle, der havde ansvaret for at forfalske dokumenter.

En dag blev han og hans venner fanget af ungarske detektiver. Selvom de hurtigt slugte de forfalskede dokumenter, afslørede udstyret i deres kufferter dem. Efter en brutal undersøgelse, hvor en af dem døde, blev resten af gruppen ført til militærfængslet i Budapest. David var blandt dem, der var planlagt til henrettelse, men til deres overraskelse blev fangerne i stedet transporteret til den schweiziske konsulatbygning, hvor de blev frigivet takket være bestikkelse af en højstående fængselsinspektør.

Efter krigen opdagede David, at hans far var omkommet i Auschwitz, men hans mor og søster havde overlevet. Han blev medlem af Hashomer Hatzair-ledelsen og repræsenterede bevægelsen i forskellige institutioner. Han deltog også i underjordiske aktiviteter i Hagana. I 1949, da den zionistiske bevægelse blev forbudt af det kommunistiske regime, ledede David den sidste Bricha (flugt) operation, hvor han hjalp med at smugle medlemmer af zionistiske ungdomsbevægelser gennem Tjekkoslaviet og Østrig til Eretz Israel. I 1949 immigrerede han til Israel. Han dimitterede på Technion og blev bygningsingeniør.

I 1985 hjalp David med at grundlægge Association for Research into the Zionist Youth Movements of Hungary, hvor han stadig er aktiv. Han og hans kone Naomi har tre døtre og 10 børnebørn.